

Микитин Віталій Ігорович

викладач кафедри цивільного права та процесу

юридичного факультету

Тернопільського Національного економічного університету,

здобувач НДІ інтелектуальної власності НАПрН України

До питання про строки чинності майнових прав інтелектуальної власності

Анотація. В статті проаналізовано поняття чинності майнових прав інтелектуальної власності. Встановлено поняття строків у цивільному праві України. Подано класифікацію строків чинності майнових прав інтелектуальної власності з повним їх цивільно-правовим обґрунтуванням.

Ключові слова: інтелектуальна власність, майнові права інтелектуальної власності, цивільно-правові строки, строки чинності майнових прав інтелектуальної власності.

К вопросу о сроках действия имущественных прав интеллектуальной собственности

Аннотация. В статье проанализированы понятия действия имущественных прав интеллектуальной собственности. Установлено понятие сроков в гражданском праве Украины. Представлена классификация сроков действия имущественных прав интеллектуальной собственности с полным их гражданско-правовым обоснованием.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, имущественные права интеллектуальной собственности, гражданско-правовые сроки, сроки действия имущественных прав интеллектуальной собственности.

Intellectual property rights validity term

Summary. Notion of validity term of intellectual property rights are analysed in the article. Notion of terms in civil law of Ukraine is determined. Classification of

validity term of intellectual property rights with their full civil grounding is made.

Key words: intellectual property, intellectual property rights, civil terms, validity terms of intellectual property rights.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Чинність (дія) права – це сукупність всіх форм прояву його юридичної сили. Під юридичною силою права мається на увазі офіційна, державно-владна загальнообов'язковість і самих норм права, та прийнятих на їх основі правових актів, окремих правових норм, і права в цілому як системи норм.

Поняття дії права, дії складових його норм виражає динаміку права, процес його реального регулятивного впливу на вже врегульовані суспільні відносини. Це динамічний стан права, право в дії є, по суті своїй, тією метою, заради якої в результаті правовстановлювальної діяльності офіційно формулюється, текстуально виражається і документально (у відповідних актах) закріплюється право в статичі, «право у книгах» [8].

Динаміка права і статика права – два тісно взаємозалежних стани і два взаємодіючих аспекти буття права як особливого соціального регулятора. З одного боку, саме офіційне встановлення права в його статичі (у вигляді системи правових норм, тобто того, що загальнообов'язкове в даній державі) здійснюється на основі та відповідно до діючих правил, в рамках і у формі регулятивного прояву його юридичної сили. З іншого боку, право діє в тих формах і сферах, які закріплені в статичному праві, «право у книгах».

Механізм дії права – це механізм абстрактно-загальної правової регуляції, конкретизований і індивідуалізований стосовно до конкретно-певного випадку прояви юридичної сили діючого права [3]. Ця індивідуально-визначена (персонально-адресна) конкретизованість нормативного механізму дії права означає, що абстрактний правовий зміст всіх трьох системних елементів норми (диспозиції, гіпотези і санкції) повинно бути адекватним чином конкретизовано стосовно до даного певного випадку дії права. Суттєвою узагальнюючою

характеристикою чинного права є ефективність дії права.

Ефективність дії права – це заходи (ступінь) досягнення правових цілей чинного законодавства у різних сферах правового регулювання [2]. Показник ефективності діючого права являє собою співвідношення між наслідками реалізації норм законодавства (тобто результатами їх дії) і правовими цілями цих норм. Ефективність чинного права залежить від безлічі об'єктивних і суб'єктивних чинників - соціальних, економічних, ідеологічних, юридичних і т.д. До числа важливих юридичних факторів ефективності дії права відносяться: правова якість (правовий характер) чинного законодавства; ступінь його соціальної обумовленості і легітимності (облік, правове узгодження і компроміс інтересів різних соціальних класів, груп і т.д.; врахування громадської думки); рівень правосвідомості та юридичної культури громадян і посадових осіб; загальний стан законності і правопорядку в суспільстві, особливо у сфері правозастосовчої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Питання цивільно-правових аспектів регулювання інтелектуальної власності, майнових прав інтелектуальної власності було предметом досліджень ряду авторів, серед яких виділимо наступних: П. Андрушко, В. Белєвцева, Д.В. Бойчук, М. Галянтич, В. Гулькевич, С.Д. Гусарєв, І. Дзера, В. Ковальський, А. Коваль, О.М. Молявко, А.С. Нерсесян, О.В. Підлубна, О. Підпригора, О. Ришкова, Р. Томма, М.В. Цвік, О.В. Шовкова та інші. Але комплексних досліджень цивільно-правових аспектів строків чинності майнових прав інтелектуальної власності на цей час практично немає.

Формування цілей статті. Метою даної статті є теоретико-правове дослідження строків чинності майнових прав інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дія права у часі визначається періодом часу від моменту вступу нормативно-правового акта (а також його норм) в дію до

моменту її втрати [7].

Майновими правами суб'єкта права інтелектуальної власності слід визнати ті суб'єктивні права, які породжують для даного суб'єкта певний майновий інтерес. Майнові права об'єкта права інтелектуальної власності – це суб'єктивні права учасників правовідносин на результати інтелектуальної діяльності у виробництві, науковій, літературній, художній та інших сферах. Майнові права можуть виникати з дій та інших юридичних фактів, передбачених цивільним законодавством, які пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном, майновими правами.

Цивільним законодавством України з метою гарантування здійснення суб'єктивних цивільних прав суб'єктів цивільних правовідносин введено поняття строків здійснення й захисту цивільних прав.

Строки здійснення й захисту цивільних прав покликані врегулювати цивільний обіг, при цьому впливаючи на реалізацію цивільно-господарських відносин, забезпечуючи захист їх учасникам.

У Цивільному кодексі України дотримання строків учасниками правовідносин вважається суворою необхідністю. Якщо ж підрахувати, то в ЦК налічується біля 250 норм, які в тій чи іншій мірі регулюють певні види строків. Проте, більша частина строків регулюється підзаконними нормативно-правовими актами, адміністративними актами, а також договорами, які укладаються учасниками розглядуваних правовідносин. Судові органи також сприяють в регулюванні деяких видів строків, розглядаючи цивільно-правові спори [1]. У сучасному цивільному обороті значення строків різноманітне. Деякі строки регулюють час виникнення, зміни або припинення цивільних прав і обов'язків, інші встановлюють строки їх здійснення, нарешті є й такі, які надають учасникам цивільних правовідносин час для захисту їх порушених прав [11].

Підсумовуючи зазначимо, строк у цивільному праві представляє об'єктивну юридичну подію для визначення тривалості здійснення або захисту наданих прав управомоченому суб'єктові й обов'язків іншої сторони у

цивільних правовідносинах; строки існування суб'єктивного права повинні бути віднесені до строків здійснення цивільних прав [1, с. 458].

Строки виникнення цивільних прав: терміни, з настанням або закінченням яких пов'язана поява нових цивільних прав, тобто строки правостворюючого характеру.

Однією з підстав виникнення права власності є давність придбання, тобто тривале володіння річчю. Причому для того, щоб давність володіння послужила підставою для набуття права власності, саме володіння повинно відповідати ряду вимог. Строки здійснення цивільних прав: строки, протягом яких уповноважений суб'єкт має право (а іноді і зобов'язаний) сам реалізувати своє право або вимагати вчинення певних дій з реалізації свого права безпосередньо від зобов'язаної особи [11].

Призначення строків здійснення цивільних прав полягає головним чином у забезпеченні уповноваженій особі реальної можливості використовувати належне йому суб'єктивне право з метою задоволення своїх інтересів. Тому строки здійснення цивільних прав нерозривно пов'язані з тими можливостями, які суб'єктивне право надає уповноваженій особі. Відомо, що суб'єктивне право надає йому можливість реалізувати право власними діями, вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи і, нарешті, використовувати для захисту свого права та забезпечення його реалізації заходи правоохоронного порядку [5].

Кожній з даних можливостей у цивільному праві відповідають і строки її реалізації. Так, перша можливість може бути реалізована уповноваженою особою лише у рамках строку існування суб'єктивного права, а в певних випадках – лише в межах так званого припинювального строку. Для здійснення другої можливості характерні гарантійні та претензійні строки. Для реалізації третьої можливості – шляхом звернення до компетентних державних органів з вимогою примусового здійснення або захисту права необхідно дотримання встановлених законом строків позовної давності.

Серед строків здійснення цивільних прав слід розрізняти: строки існування цивільних прав, припинювальні, гарантійні та претензійні.

Строки існування цивільних прав: строки дії права в часі. Їх призначення полягає у забезпеченні уповноваженій особі часу для реалізації його права і разом з тим визначеності і стійкості цивільного обороту.

Юридичне значення даного строку полягає в тому, що він забезпечує реальну можливість задоволення потреб уповноваженої особи і, що з закінченням строку суб'єктивне право припиняється, а отже, втрачається можливість його реалізації. У зв'язку з цим слід розрізняти суб'єктивні права безстрокової дії, зокрема право власності.

Більшість же суб'єктивних цивільних прав – права з певним терміном дії. Наприклад, довіреність може бути видана тільки на строк не більше трьох років; виданий винахіднику патент на право використання винаходу діє протягом 20 років, термін дії авторського права для спадкоємців встановлений в 50 років після смерті автора і т.д. [9]

Припинювальні строки складають особливу категорію строків здійснення цивільних прав. Вони надають уповноваженій особі строго певний час для реалізації права під загрозою дострокового припинення суб'єктивного права внаслідок його нездійснення або неналежного здійснення.

Припинювальний строк характеризують три основні особливості: по-перше, він нетотожний терміну дії суб'єктивного права, по-друге, із закінченням припинювального строку суб'єктивне право припиняється достроково і, по-третє, дострокове припинення суб'єктивного цивільного права є правовою санкцією за нездійснення або неналежне здійснення права.

Нерідко припинювальними називаються всі строки здійснення цивільних прав, що не відповідають призначенню цих строків у цивільному праві. Якщо строки існування суб'єктивних прав мають призначенням забезпечення реальної можливості використовувати належне особі право, то припинювальні строки спрямовані на припинення випадків нездійснення або недозволеного здійснення суб'єктивного права. Тому припинювальні строки в цивільному праві – терміни виняткові, встановлені лише для особливих випадків [1].

Важливу правову гарантію реальності суб'єктивних цивільних прав

представляють собою гарантійні строки. Під гарантійним розуміється строк, протягом якого виробник (постачальник, підрядник тощо) гарантує безвідмовну службу виробу, а набувач при виявленні в ньому протягом зазначеного терміну несправностей, має право вимагати безоплатне виправлення несправностей або заміну виробу.

Претензійні строки гарантують добровільне здійснення цивільних прав. Під претензійними розуміються строки, протягом яких власник права може, а в ряді випадків має звернутися безпосередньо до зобов'язаної особи з вимогою про добровільне відновлення порушеного права [11].

Строки виконання обов'язків передбачаються законом і договорами. У багатьох випадках вони поділяються на загальні та приватні (проміжні). Загальні строки мають зазвичай тривалий характер (рік, квартал - при поставках продукції; при капітальному будівництві – строк завершення будівництва в цілому, а також річні терміни будівельних робіт) та конкретизуються сторонами в договорах. У договорах можуть передбачатися місячні, декадні та інші строки. У деяких випадках такі строки визначаються годинами (наприклад, час завезення хлібобулочних виробів у магазини) [11].

Переходячи до аналізу строків чинності майнових прав інтелектуальної власності, зазначимо, що однією із ознак прав інтелектуальної власності є те, що фактично їх майновий сегмент має обмежений строк дії. Так, майнові права авторів діють протягом життя автора літературного, художнього чи музичного твору, а також протягом 70 років з 1 січня року, наступного за роком смерті автора чи останнього зі співавторів, який пережив інших співавторів. Для майнових прав інтелектуальної власності на інші об'єкти також встановлені визначені строки дії (для винаходів - 20 років, корисних моделей - 10 тощо). В той же час, право власності на річ не спливає з часом і для його втрати потрібна або воля власника, виражена певним чином (договори купівлі-продажу, дарування тощо), або неправомірне використання об'єктів права власності [6].

Автори Цивільного кодексу України від 2004 року особливу увагу приділили питанню строків чинності майнових прав інтелектуальної власності.

В ЦК налічується 9 статей [10], які регулюють питання строків чинності майнових прав інтелектуальної власності, а саме:

1. Строк чинності прав інтелектуальної власності (ст. 425 ЦК);
2. Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір (ст. 446 ЦК);
3. Строки чинності суміжних майнових прав (ст. 456 ЦК);
4. Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок (ст. 465 ЦК);
5. Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми (ст. 475 ЦК);
6. Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин (ст. 488 ЦК);
7. Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на торговельну марку (ст. 496 ЦК);
8. Строк чинності права інтелектуальної власності на географічне зазначення (ст. 504 ЦК);
9. Строк чинності права інтелектуальної власності на комерційну таємницю (ст. 508 ЦК).

Строки чинності майнових прав суб'єктів права інтелектуальної власності обмежені, що задекларовано в ЦК, а також можуть бути встановлені законом чи договором. Також, окремі об'єкти права інтелектуальної власності мають чітко встановлені строки чинності. Строки чинності можуть перериватися і відновлюватися, що окремо встановлено ЦК чи іншими законами (ст. 425 ЦК).

Законодавством України може бути встановлено дострокове припинення чинності майнових прав інтелектуальної власності, а також законодавством передбачено можливість суб'єкта права інтелектуальної власності за різних причин, при вільному волевиявленні відмовитися від своїх майнових прав на об'єкт інтелектуальної власності. Закони України про інтелектуальну власність передбачають випадки припинення майнових прав (невикористання об'єкта права інтелектуальної власності протягом встановленого законом строку без

поважних причин, несплата встановлених зборів тощо) [9, с. 209].

Строк чинності авторських майнових прав на твір виникає в момент створення твору (ст. 446 ЦК). За міжнародними стандартами, закріпленими у ст. 7 Бернської конвенції 1971 р. про охорону літературних і художніх творів, учасниками якої є 117 країн світу, строк охорони творів становить увесь час життя автора і 50 років після його смерті. Авторське право в Україні в цій частині в повній мірі відповідає зазначеному положенню Конвенції, і строк охорони творів діє протягом усього життя автора і 70 років після його смерті, крім випадків, визначених статтею 446 ЦК. Авторське право на твір, оприлюднене анонімно або під псевдонімом, діє протягом 70 років після дати його правомірного оприлюднення. Якщо протягом зазначеного строку автор твору, випущеного анонімно або під псевдонімом, розкриє свою особу або його особистість не буде далі залишати сумнівів, то застосовується загальне положення, що авторське право діє протягом усього життя автора і 70 років після його смерті. Авторське право на твір, створений у співавторстві, діє протягом усього життя і 70 років після смерті останнього автора, який пережив інших співавторів. Авторське право на твір, вперше випущений в світ після смерті автора, діє протягом 70 років після його випуску. Обчислення зазначених строків починається з 1 січня року, наступного за роком, в якому мав місце юридичний факт, який є підставою для початку перебігу строку [10].

У разі, якщо автор був репресований і реабілітований посмертно, то строк чинності авторських майнових прав починає діяти з 1 січня року, наступного за роком реабілітації. У випадку, якщо автор працював під час Великої Вітчизняної війни або брав участь у ній, то строк чинності авторських майнових прав збільшується на 4 роки [1, с. 455].

Після закінчення строку чинності авторських майнових прав на твір науки, літератури і мистецтва (як вже зазначалося, за українським законодавством авторське право діє протягом усього життя автора і 50 років після його смерті) зазначені твори переходять у суспільне надбання. Також вважаються такими, що перейшли в суспільне надбання твори, яким на

території України ніколи не надавалася охорона. Твори, що перейшли в суспільне надбання, можуть вільно використовуватися будь-якою особою без виплати авторської винагороди, але і при цьому мають дотримуватися права авторства, право на ім'я і право на захист репутації автора [11, с. 173].

Особливістю чинності майнових прав інтелектуальної власності на об'єкти суміжних прав є єдиновстановлений строк їх дії – 50 років. Початок перебігу зазначеного строку починається з 1 січня наступного року, який настає за роком, в якому мали місце юридичні факти, що стали підставою виникнення майнових прав на об'єкти суміжних прав (ст. 456 ЦК).

Обчислення строків починається з 1 січня року, наступного за роком, в якому мав місце юридичний факт, який є підставою для початку відліку строку чинності. Такими юридичними фактами є перший запис виконання, перше опублікування фонограми, перший запис фонограми та здійснення передачі організацією мовлення. Таким чином, у законодавстві встановлено прості норми щодо строку чинності майнових суміжних прав. Проблеми можуть бути пов'язані тільки з доказом таких юридичних фактів, як час першого запису виконання, першого опублікування фонограми або першого запису фонограми, а також здійснення передачі організацією мовлення.

На нашу думку, в ЦК достатньо обґрунтовано та чітко сформульовані строки чинності майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок, а саме:

«Майнові права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок є чинними з дати, наступної за датою їх державної реєстрації, за умови дотримання чинності цих прав відповідно до закону.

Законом можуть бути встановлені умови тимчасової чинності майнових прав інтелектуальної власності на винахід до набрання ними чинності відповідно до частини першої цієї статті.

Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на винахід спливає через двадцять років, що підліковуються від дати подання заявки на винахід в установленому порядку. Цей строк може бути продовжений

в установленому законом порядку щодо винаходу, використання якого потребує спеціальних випробувань та офіційного дозволу. Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на корисну модель спливає через десять років від дати подання заявки на корисну модель в установленому законом порядку.

Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на промисловий зразок спливає через п'ятнадцять років від дати подання заявки на промисловий зразок в установленому законом порядку» [10].

Вважаємо за необхідне проаналізувати момент (дату) із якої слід починати рахувати строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок.

Так, новелою в цивільному законодавстві є дата встановлення майнових прав інтелектуальної власності на винаходи, корисні моделі і промислові зразки. Натомість патентне законодавство України датою визначало дату публікації відомостей про видачу патенту, при цьому, дата публікації мала місце пізніше від дати реєстрації зазначених об'єктів. В статті 465 ЦК встановив нову дату виникнення майнових прав інтелектуальної власності на винаходи, корисні моделі і промислові зразки – дата, яка настає за датою державної реєстрації зазначених об'єктів. Чіткість дати за ЦК не викликає сумнівів, адже вона пов'язана із датою державної реєстрації, але заявник дізнається про дату виникнення майнових прав інтелектуальної власності на винаходи, корисні моделі і промислові зразки пізніше, з моменту державної реєстрації. Строк чинності (дія свідоцтва) майнових прав інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми (ст. 475 ЦК) передбачено десять років. Цей строк може бути достроково припинений, але не може бути продовжений.

Майнові права на товарний знак засвідчуються свідоцтвом. Термін дії свідоцтва на товарний знак становить 10 років від дати подачі заявки в Патентне Відомство і може бути продовжений кожного разу на 10 років за клопотанням його власника, поданого протягом останнього року дії свідоцтва за умови сплати відповідного державного збору [4].

Строк чинності майнових прав на географічне зазначення встановлюється із дати отримання свідоцтва на географічне зазначення, і обмежений, як правило, 10 роками (ст. 504 ЦК). Вітчизняним законодавством та законодавством зарубіжних країн передбачено правило, згідно якого суб'єкт права на географічне зазначення може подати клопотання про подовження строку чинності майнових прав на географічне зазначення, при цьому, суб'єкт права на географічне зазначення, перебуваючи у тому самому географічному об'єкті і виробляючи товар із зазначеними у свідоцтві властивостями, має право на необмежену кількість разів звернення про подовження строку чинності свідоцтва. Отже, цілком логічно, що строк чинності майнових прав на географічне зазначення є необмеженим.

Строк чинності права інтелектуальної власності на комерційну таємницю триває доти, поки зберігається фактична монополія особи на інформацію, яка її складає (ст. 508 ЦК).

Висновки. Проведене дослідження, дозволяє сформулювати ряд висновків:

1. Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності – певний відрізок часу чинності майнових прав інтелектуальної власності, або певний момент у часі чинності майнових прав інтелектуальної власності, що встановлюється законом (можливе призупинення, перерва або відновлення строку) або договором.

2. Чинним цивільним законодавством України передбачено дев'ять статей, які тією чи іншою мірою регулюють питання строку чинності майнових прав інтелектуальної власності. Перерахуємо їх із зазначенням встановлених строків чинності:

1. Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір (ст. 446 ЦК) – 70 років;

2. Строки чинності суміжних майнових прав (ст. 456 ЦК) – 50 років;

3. Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок (ст. 465 ЦК): винаходи – 20 років, корисна

модель – 10 років, промисловий зразок – 15 років, із дати подання заявки;

4. Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми (ст. 475 ЦК) – 10 років, що відліковуються від дати подання заявки на компонування інтегральної мікросхеми.;

5. Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин (ст. 488 ЦК) – 30 років (на сорт рослин, породи тварин), 35 років (щодо дерев та винограду), що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком державної реєстрації цих прав;

6. Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на торговельну марку (ст. 496 ЦК) – 10 років з дати, наступної за датою подання заявки на торговельну марку;

7. Строк чинності права інтелектуальної власності на географічне зазначення (ст. 504 ЦК) – необмежена, за певних умов;

8. Строк чинності права інтелектуальної власності на комерційну таємницю (ст. 508 ЦК) – необмежена, за певних умов.

Список використаних джерел

1. Бойчук Д. В. Значення і види строків у цивільному праві / Д. В. Бойчук // Митна справа. – 2011. – №2(74). – С. 453-458.
2. Гусарєв С. Д., Олійник А. Ю., Слюсаренко О. Л. Теорія права і держави: навч. посібник / С. Д. Гусарєв, А. Ю. Олійник, О. Л. Слюсаренко // Київський національний ун-т внутрішніх справ. — К.: Всеукраїнська асоціація видавців "Правова єдність", 2008. — 270с.
3. Зайчук О. В., Заєць А. П., Журавський В. С., Копиленко О. Л., Оніщенко Н. М.. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / О. В. Зайчук (ред.), Н. М. Оніщенко (ред.). — 2-ге вид., переробл. і доп. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 688с.
4. Закон України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі". — Офіц. вид. — К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2002. — 48с.
5. Молякко О. М. Деякі питання здійснення та захисту цивільних прав / О. М. Молякко // Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем. — К., 2000. — С.319–324.

6. Нерсесян А. С. Соціально-правові і філософські основи захисту прав інтелектуальної власності / А. С. Нерсесян // Часопис Київського університету права. – 2009. – №3. – С. 167-171.
7. Підлубна О. В. Дія норм цивільного процесуального права України за колом осіб / О. В. Підлубна // Наук. вісн. — Чернівці, 2005. — Вип.273: Правознавство. — С.59–62.
8. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., Бенедик І. В., Биля-Сабадаш І. О., Богачова Л. Л. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого / М. В. Цвік (ред.). — Х.: Право, 2009. — 583с.
9. Цивільний кодекс України: Коментар. — Х.: ТОВ «Одісей», 2003. – 856 с.
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (за станом 16.10.2011 року) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №№ 40-44. – ст.356.
11. Шовкова О. В. Строки і терміни як категорії цивільного права / О. В. Шовкова // Проблеми законності. — Х., 2005. — Вип.74. — С.171–176.